

BIBLIOLOGIA ❀ SKRYPTORIA

Zbigniew Domżał
Andrzej Wałkowski

Wnie róży inaczej...

W tajemniczym świecie
pisarzy i rękopisów
klasztora cystersów w Mogile
do początków XVI wieku

 WYDAWNICTWO
UNIWERSYTETU
ŁÓDZKIEGO

Smie rózy
inaczej...

WYDAWNICTWO
UNIWERSYTETU
ŁÓDZKIEGO

BIBLIOLOGIA ❁ SKRYPTORIA

Zbigniew Domżał
Andrzej Wałkowski

Smie rózy inaczej...

W tajemniczym świecie
pisarzy i rękopisów
klasztora cystersów w Mogile
do początków XVI wieku

WYDAWNICTWO
UNIWERSYTETU
ŁÓDZKIEGO

Łódź 2016

Zbigniew Domżał – Wyższa Szkoła Edukacji Zdrowotnej i Nauk Społecznych
Instytut Nauk Społecznych, 90-229 Łódź, ul. Kamińskiego 21

Andrzej Wałkowski – Uniwersytet Łódzki, Wydział Filologiczny
Katedra Informatologii i Bibliologii, 90-236 Łódź, ul. Pomorska 171/173

RECENZENT

Kazimierz Bobowski

REDAKTOR WYDAWNICTWA UŁ

Bogusław Pielat

SKŁAD I ŁAMANIE

Munda – Maciej Torz

REDAKTOR TECHNICZNY

Leonora Wojciechowska

PROJEKT OKŁADKI

Katarzyna Turkowska

Na okładce wykorzystano ilustrację pochodzącą z Biblioteki Czartoryskich,
Dział Rękopisów, sygn. 3789 III, pag. 29
(własność Fundacji XX. Czartoryskich w Krakowie)

© Copyright by Uniwersytet Łódzki, Łódź 2016

Wydane przez Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego
Wydanie I. W.07314.16.1.K

Ark. wyd. 11,0; ark. druk. 11,875

ISBN 978-83-8088-022-1
e-ISBN 978-83-8088-023-8

Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego
90-131 Łódź, ul. Lindleya 8
www.wydawnictwo.uni.lodz.pl
e-mail: ksiegarnia@uni.lodz.pl
tel. (42) 665 58 63

Spis treści

Charta Agendi Gratiarum	7
Skróty	9
Wprowadzenie	11

Część I

<i>Kronika Mikołaja z Krakowa jako źródło do dziejów skryptorium klasztoru cystersów w Mogile.</i>	15
--	----

Wstęp	17
-----------------	----

1. Sytuacja klasztoru w drugiej połowie XV i na początku wie- ku XVI	24
2. Środowisko powstania kroniki – skryptorium klasztoru cy- stersów w Mogile w drugiej połowie wieku XV	34
3. Twórca kroniki klasztoru cystersów w Mogile – Mikołaj z Krakowa	37
4. Kronika brata Mikołaja z Krakowa	40
5. Wątki dotyczące skryptorium i ksiąg zawarte w kronice Mi- kołaja z Krakowa	64
6. Informacje dotyczące skryptorium pominięte w kronice Mi- kołaja z Krakowa	87
Zakończenie	90

Część II

<i>Personel skryptorium klasztoru cystersów w Mogile do początku wieku XVI.</i>	95
---	----

Wstęp	97
-----------------	----

1. Zarys dziejów opactwa cystersów w Mogile do początków wieku XVI	105
2. Skryptorium – definicja, organizacja i jego rola	114
3. Osoby pracujące w średniowiecznym skryptorium w Mogile	118
3.1. Herman, opat klasztoru cystersów w Mogile.	118
3.2. Brat Ludwik	122

3.3. Engelbert, mnich lubiąski, opat klasztorów cysterskich w Mogile i Byszewie – Koronowie	123
3.4. Brat Jan Wartenberg	127
3.5. Brat Arnold	131
3.6. Doktor Jakub z Paradyża	132
3.7. Mikołaj Brygier	145
3.8. Brat N – kopista	148
3.9. Brat Jerzy z Sambora	149
3.10. Brat Mikołaj, iluminator	152
3.11. Opat Piotr Hirszberg	153
3.12. Brat Mikołaj z Krakowa, kronikarz klasztorny	155
3.13. Podsumowanie	157
Zakończenie	159
To nie jest ostatnie słowo...	161
Bibliografia	163
Zusammenfassung	173
Indeks osobowy	181
Indeks geograficzny	187
O Autorach	189

Charta Agendi Gratiarum

Autorzy opracowania pragną podziękować:

1) Panu Profesorowi zw. dr. hab. Kazimierzowi Bobowskiemu za cenne uwagi w recenzji wydawniczej.

2) Panu Dziekanowi Wydziału Filologicznego Uniwersytetu Łódzkiego, Profesorowi zw. dr. hab. Piotrowi Stalmaszczykowi za sfinansowanie nowej wersji programu *Codex 2* niezbędnej dla opracowania tematu oraz inspirację i pomoc, która umożliwiła drugie wydanie tej pracy.

3) Pani Profesor dr hab. Zoji Jaroszewicz-Pieresławcew z Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego za wiele istotnych wskazówek i informacji.

4) Pani Doktor Katarzynie Chmielewskiej z Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie za pomoc i szereg cennych rad.

5) Panu Kustoszu Doktorowi Januszowi S. Nowakowi za pomoc i ważne wskazówki podczas kwerend w Bibliotece Czartoryskich, Działy Rękopisów. Jednocześnie dziękujemy wszystkim pracownikom Biblioteki Czartoryskich za życzliwość i pomoc.

6) Panu Doktorowi Zbigniewowi Gruszce za wykonanie zdjęć rękopisów podczas kwerend oraz Koleżankom i Kolegom z Katedry Bibliotekoznawstwa i Informacji Naukowej Uniwersytetu Łódzkiego za życzliwość podczas pisania tej pracy.

7) Naszym Żonom za odnoszenie się z wyrozumiałością do faktu, że podczas pracy nad książką więcej czasu spędzaliśmy w otoczeniu dawnych pisarzy zakonnych niż w Ich towarzystwie.

8) Ojcu Szymonowi Lewandowskiemu z Opactwa Cystersów w Mogile oraz Panu Jakubowi Cholewie – opiekunom klasztorного archiwum – za udostępnienie materiałów, które w przyszłości pozwolą na dalsze rozwinięcie badań.

Skróty

- ACM, Rękop. Bibl.** – Archiwum Cystersów Mogińskich, Rękopisy Biblioteczne
- BC** – Biblioteka Książąt Czartoryskich
- BUWr., OR** – Biblioteka Uniwersytecka we Wrocławiu, Oddział Rękopisów
- fol.** – folium
- pag.** – pagina
- sygn.** – sygnatura
- ZDKM** – *Zbiór Dyplomów Klasztoru Mogińskiego przy Krakowie*, wyd. Eugeniusz Janota, Kraków 1865

Wprowadzenie

Na początku lat 90. ubiegłego wieku Kazimierz Bobowski postulował objęcie kompleksowymi badaniami cysterskich skryptoriów, których brak uważał za istotne zaniedbanie w polskiej nauce historycznej¹. W późniejszych latach propozycja ta została zrealizowana. Między innymi skryptorium klasztoru cystersów w Mogile do końca wieku XIII opracował Andrzej Wałkowski², opactwa zaś w Eldenie Zbigniew Domżał³. Obaj badacze z racji swoich wspólnych zainteresowań zdecydowali się na współpracę stanowiącą kontynuację wcześniejszych badań nad skryptorium w Mogile. Miały one objąć okres od XIV do początku XVI stulecia.

Wybór tego skryptorium nie był przypadkowy, ponieważ dysponuje ono wspomnianym wyżej opracowaniem obejmującym początkowy czas istnienia klasztoru – wiek XIII. Tym samym nasze badania są kontynuacją wcześniejszych rozważań. Zamierzaliśmy przebadać całość piśmiennictwa tegoż skryptorium do początków wieku XVI, w tym dokumenty, uwzględniając ich formularz i dyktat, pismo, jak również organizację i personel. Początek badań pod względem chronologicznym wyznacza wcześniejsza praca na temat skryptorium w Mogile, kończąca się na schyłku wieku XIII⁴. Nasuwa się tu pytanie, czym uzasadniono chronologiczny koniec naszych badań wyznaczony na początek XVI stulecia. Otóż w tym okresie powstało najstarsze zachowane źródło, które bezpośrednio mówi o ludziach piszących w klasztorze i powstałych dzięki ich pracy księgach. Jest nim kronika klasztoru w Mogile pióra brata Mikołaja z Krakowa⁵. Ponadto na przełomie wieku

¹ Kazimierz Bobowski, *O potrzebie badań nad skryptoriami dokumentowymi cystersów na ziemiach polskich w okresie średniowiecza. Stan i propozycje metod badawczych*, [w:] *Cystersi w kulturze średniowiecznej Europy*, red. Jerzy Strzelczyk, Poznań 1992, s. 57.

² Andrzej Wałkowski, *Skryptorium klasztoru cystersów w Mogile do końca XIII wieku*, Łódź 2009, 232 ss.

³ Zbigniew Domżał, *Das Skriptorium des Zisterzienserklosters bis zum Ende des 13. Jahrhunderts (Eldena in Deutschland)*, Łódź 2007, 95 ss.

⁴ Andrzej Wałkowski, *Skryptorium klasztoru cystersów...*, s. 27, gdzie uzasadniono końcową granicę chronologiczną obejmującą schyłek XIII stulecia.

⁵ Mikołaj z Krakowa, *Chronicon monasterii Claratumbensis ordinis Cisterciensis auctore fratre Nicolao de Cracovia*, wyd. Wojciech Kętrzyński, [w:] *Monumenta Poloniae Historica*, t. 6, Kraków 1893, s. 429–480; por. m.in. Wojciech Kętrzyński, [Wstęp

XV i XVI nastąpiły ważne zmiany w zakresie piśmiennictwa klasztoru. Odchodząco od rękopisów, zanikała działalność książkowego skryptorium, a zjawiska te wynikały z upowszechniania się druku⁶.

Kwerendy rozpoczęto w roku 2012 i do 2013 r. rozwijały się one pomyślnie. Możliwe okazało się w tym czasie zebranie całej literatury naukowej oraz dokumentów powstałych w klasztornym skryptorium (także w postaci fotokopii). Niestety w roku 2013 zajmujący się archiwum klasztornym brat Karol Taflński z powodu niespodziewanego a koniecznego remontu był zmuszony odmówić dalszego dostępu do interesujących nas materiałów. W tej sytuacji kontynuowaliśmy badania na podstawie wcześniej zgromadzonego materiału, ze szczególnym uwzględnieniem rękopisów w Bibliotece Czartoryskich i Bibliotece Uniwersyteckiej we Wrocławiu. Sprawilo to, że kwerendy w archiwum klasztornym zostały przerwane na dłuższy czas. Ostatnio pojawiła się pewna nadzieja – swoją pomoc zaoferował obecny opiekun archiwum ojciec Szymon Lewandowski. Umożliwił on wykonanie fotokopii z rękopisów dostępnych w archiwum klasztornym Opactwa Cystersów w Mogile. Dzięki temu zyskaliśmy materiał źródłowy, którego nam brakowało. To pozwoli nam w przyszłości (mamy nadzieję, że niezbyt odległej) na opracowanie pełnej monografii klasztornego skryptorium do początków XVI stulecia.

Ponieważ nie chcieliśmy czekać z publikowaniem wyników naszych badań, podjęliśmy decyzję o wydaniu dwóch obszernych artykułów, które udało się nam opracować na podstawie dostępnych materiałów. W przypadku archiwum cystersów w Mogile musieliśmy ograniczyć się do informacji zawartych w katalogu klasztornym z roku 1919⁷. Pierwszy ze wspomnianych artykułów dotyczy kroniki brata Mikołaja z Krakowa jako źródła do dziejów skryptorium klasztoru cystersów w Mogile do początków wieku XVI. Zawiera on opis sytuacji opactwa od drugiej połowy XV stulecia, charakterystykę środowiska pisarskiego (skryptorium), informacje o kronikarzu, kronice oraz opisuje wątki dotyczące pracy pisarskiej. Drugi dotyczy personelu skryptorium od XIII do początków XVI stulecia. Na szerokim tle dziejów opactwa i terminologicznych rozważań odnoszących się do pojęcia skryptorium omówiono

do:] tamże, s. 429; *Katalog archiwum opactwa Cystersów w Mogile*, oprac. Kazimierz Kaczmarczyk, Gerard Kowalski, Kraków 1919, s. XXII; Hanna Kuna, *Z dziejów biblioteki OO. Cystersów w Mogile od jej założenia do początku XVIII wieku*, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny. WSP w Krakowie” 1984, z. 89, Bibliotekoznawstwo, t. 2, s. 50–51.

⁶ Marcin Starzyński, Maciej Zdanek, *Mogila w czasach Stanisława Samostrzelnika – szkic do dziejów klasztoru na przełomie XV i XVI wieku*, „Cistercium Mater Nostra” 2007, R. 1, s. 52.

⁷ *Katalog archiwum...*, głównie s. 238–258.

życiorysy i działalność poszczególnych pisarzy klasztornych. Oba artykuły okazały się zbyt obszerne, aby można je było opublikować w czasopiśmie lub w innych publikacjach zbiorowych. Skrócenie lub podział tekstów wiązałby się ze szkodą dla rozwinięcia tematu. Ponieważ łączy je wspólna problematyka, postanowiliśmy opublikować je razem, w jednej książce. Jednocześnie każdy z artykułów zachował odrębną strukturę, dzięki czemu stanowią one osobne części.

Tak powstało tymczasowe opracowanie, które w zamierzeniu ma poprzedzić właściwą i pełną monografię klasztornego skryptorium w Mogile od XIV do początków wieku XVI. Artykuły nawiązują co prawda do badań dotyczących XIII stulecia, ale przeważają treści z okresu późniejszego. Skupiają się na dwóch podstawowych sprawach. Pierwszą z nich jest kwestia głównego źródła do dziejów skryptorium, a drugą jego personel. Kontynuacja badań, ich pogłębienie i poszerzenie nastąpi w przyszłości, po pełnym udostępnieniu klasztornego archiwum.

W początkach roku 2015 wydaliśmy wspomniane opracowanie drukiem dzięki Wydawnictwu Uczelni Nauk Społecznych w Łodzi⁸. Wkrótce zainteresowanie tematem okazało się tak duże, że na drugą edycję zdecydował się Uniwersytet Łódzki. Dokonaliśmy pewnej modyfikacji tytułu, poprawek i uzupełnień, które (jak mamy nadzieję) ulepszyły naszą pracę. Jednak generalnie prezentuje ona stan badań jeszcze z roku 2015. Nie zmienia to dalszych planów, zgodnie z którymi głównym naszym celem pozostaje opracowanie i wydanie drukiem pełnej monografii skryptorium do początków wieku XVI. Dzięki życzliwości Ojców Cystersów z Mogiły, którzy pozwolili sfotografować materiały z Ich archiwum, taka publikacja ukaże się w ciągu najbliższych lat. W tej sytuacji obecne opracowanie (wydanie pierwsze i drugie) należy traktować jako zapowiedź szerszej i pełnej pozycji.

Ponieważ, jak już wyżej wspomnieliśmy, wzrosło zainteresowanie badaniami skryptoriów, stąd tytuł naszego opracowania nawiązujący do popularnej książki Umberto Eco. Sądzymy, że zachęci on, szczególnie młodych badaczy, do zgłębiania losów bibliotek i skryptoriów średniowiecznych klasztorów.

⁸ Zbigniew Domżał, Andrzej Wałkowski, *Imię róży inaczej... Ze studiów nad skryptorium klasztoru cystersów w Mogile do początków XVI wieku*, Łódź 2015, 194 ss.

Część I

*Kronika Mikołaja z Krakowa
jako źródło do dziejów skryptorium
klasztoru cystersów w Mogile*

Wstęp

W pierwszej połowie lat 60. ubiegłego stulecia Alfred Świerk badając śląskie biblioteki klasztorne stwierdził, że cennym źródłem do dziejów księgozbiorów konwentualnych mogą być informacje zawarte w średniowiecznych kronikach¹. W ostatnich latach o roli poznawczej kronik klasztornych w badaniach nad skryptoriami i księgozbiorem pisała Barbara Góra². Wzmianki w nich zawarte dotyczą nie tylko samych ksiąg, ale i okoliczności ich sporządzenia, czyli pracy skryptorium. Wydaje się, że największą szansę na znalezienie tego typu wiadomości ma badacz w przypadku dzieł kronikarskich powstałych w samym klasztorze. Studiując zatem dzieje bibliotek i skryptoriów zakonnych należy mieć na uwadze kronikarstwo klasztorne. W przypadku badań nad średniowiecznym skryptorium klasztoru cystersów w Mogile takim dziełem dziejopisarstwa zakonnego jest kronika brata Mikołaja z Krakowa³. Już w połowie lat 80. ubiegłego wieku Hanna Kuna zwróciła uwagę, że autor ten nie tylko opisywał dzieje opactwa, ale również wskazywał dzieła znajdujące się w bibliotece, niejednokrotnie starając się wyjaśnić znaczenie not zawartych w kodeksach⁴.

Najwięcej obszernych wiadomości na temat samej kroniki znajdujemy we wstępie do jej wydania napisanym przez Wojciecha Kętrzyńskiego, który wspominał o autorze i jej zachowanych rękopisach, źródłach wiedzy kronikarza oraz czasie powstania dzieła. Wydawca surowo ocenił poziom erudycyjny brata Mikołaja, ze znajomością łaciny włącznie. Natomiast pozytywnie wyraził się o jego plastycznych zdolnościach w kontekście zdobnictwa rękopisu stanowiącego podstawę wydania. Nie docenił umieszczanych przez Mikołaja wyciągów z bulli papieskich, listów

¹ Alfred Świerk, *Z problematyki badań nad dziejami śląskich bibliotek klasztornych*, „Sobótka” 1963, R. 18, s. 16.

² Barbara Góra, *Kronika Klasztoru Świętego Zakonu Cystersów w Pelplinie jako źródło informacji o skryptorium i bibliotece*, [w:] *Biblioteki i skryptoria cysterskie na Pomorzu. Pelplin 23–25 maja 2008*, red. Alicja Słyszewska, ks. Anasztazy Nadolny, Andrzej Wałkowski, Pelplin 2010, s. 92.

³ Mikołaj z Krakowa, *Chronicon monasterii Claratumbensis ordinis Cisterciensis auctore fratre Nicolao de Cracovia*, wyd. Wojciech Kętrzyński, [w:] *Monumenta Poloniae Historica*, t. 6, Kraków 1893, s. 429–480.

⁴ Hanna Kuna, *Z dziejów biblioteki OO. Cystersów w Mogile od jej założenia do początku XVIII wieku*, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny. WSP w Krakowie” 1984, z. 89, *Bibliotekoznawstwo*, t. 2, s. 50–51.

arcybiskupów i biskupów – uważał, że nic ciekawego nie wnoszą⁵. Marcin Starzyński zaznaczył, że kronika jest nie tylko bezcennym źródłem do dziejów opactwa cystersów w Mogile, ale stanowi także najstarszą kronikę klasztorną, która powstała w Królestwie Polskim. Zaczęto ją pisać mniej więcej w 1504 r. i doprowadzono do roku 1505, w którym najprawdopodobniej zmarł autor. Wykorzystywał on dokumenty i nekrologi oraz zaginione katalogi opisując lata panowania opatów, a od roku 1452 pisał już o czasach sobie współczesnych, ponieważ wówczas wstąpił do klasztoru. Czynił to niestety niezręcznie, nie podawał dat, co potęgowało chaos. Dokładniejsze opisy panowania opatów znajdują się w końcowych partiach kroniki. Zdaniem Marcina Starzyńskiego dzieło Mikołaja przedstawia klasztor głównie jako wielkiego feudała, ale też przyjmuje formę *gesta abbatorum*⁶. Fundacyjny charakter dzieła Mikołaja z Krakowa podkreślił Andrzej Wałkowski⁷. O kronice Mikołaja z Krakowa pisał Józef Szujski, który bezpodstawnie umieścił datę jego śmierci między rokiem 1503 a 1522⁸. Franciszek Uryga zaznaczył, że kronikarz był Polakiem, który w roku 1452 wstąpił do klasztoru w Mogile, choć niewiele poza tym o nim wiadomo. Obok kroniki stworzył i inne dzieła: *Liber Monasterii Clarae-Tumbae, in quo privilegia, donationes, approbationes Summorum Pontificum, regum, ducum, etc. continentur* spisany w roku 1505 (jest to kopiarz bulli i innych dokumentów zawierający także krótkie zapiski dotyczące życia opatów), *Sermones ab Adventu ad Pascha* i *Sermones de Beata Virgine Maria*⁹. Władysław Łuszczkiewicz zaznaczył, że Mikołaj urodził się w 1437 r., a zmarł około roku 1505, samo zaś dzieło, którego egzemplarz przechowywany jest w Bibliotece Książąt Czartoryskich mówi o opatach i o rozwoju majątku klasztornego¹⁰.

⁵ Wojciech Kętrzyński, [Wstęp do:] *Chronicon monasterii Claratumbensis ordinis Cisterciensis auctore fratre Nicolao de Cracovia...*, s. 429–432.

⁶ Marcin Starzyński, *Nieznany dokument konfraterni dla klasztoru mogińskiego z roku 1481. (Ze studiów nad małopolską kroniką klasztorną)*, „Rocznik Biblioteki Naukowej PAU i PAN w Krakowie” 2006, R. 51, s. 15–18.

⁷ Andrzej Wałkowski, *Kodeks, którego... nie ma. Z badań nad XIII-wiecznym piśmiennictwem cystersów w Mogile*, [w:] *Przestrzeń informacyjna książki*, red. Jadwiga Konieczna, Stanisława Kurek-Kokocińska, Hanna Tadeusiewicz przy współpracy Rafała Kępy i Magdaleny Przybysz-Stawskiej, Łódź 2009, s. 224–225.

⁸ Józef Szujski, *Wiadomość historyczna o Mogile*, [w:] *Monografia opactwa cystersów we wsi Mogile opracowana i pamięci ubiegłych w roku 1864 pięćuset lat istnienia Akademii Krakowskiej poświęcona przez Towarzystwo Naukowe Krakowskie*, Kraków 1867, s. 14.

⁹ Franciszek Uryga, *Claraetumbae (vulgo Mogila) abbates et scriptores*, [w:] *Xenia Bernardina*, pars 3. Breitrage zur Geschichte der Cistercienser – Stifte der Oesterreichisch – Ungarischen Ordensprovinz, Wien 1891, s. 310.

¹⁰ Władysław Łuszczkiewicz, *Wieś Mogiła przy Krakowie, jej klasztor cysterski, kościółek farny i kopiec Wandy*, [seria:] *Biblioteka Krakowska*, t. 10, Kraków 1899, s. 18.

Stanisław Tomkowicz podkreślił, że Mikołaj z Krakowa był autorem kroniki klasztoru cystersów w Mogile i tamtejszym zakonnikiem do roku 1506¹¹. Sprawami rodzinnymi kronikarza interesował się także Marcin Starzyński dodając, że rodzony brat opata Piotra Hirszberga był mężem matki dziejopisa i sam nosił imię Mikołaj¹². Doskonały i pełny biogram Mikołaja z Krakowa opracował Edward Gigilewicz podkreślając, że prawdopodobnie był on klasztornym archiwistą i bibliotekarzem, o czym świadczy sporządzenie kopiarza oraz obszerna wiedza bibliofilska¹³. Rękopisem kroniki interesowali się twórcy katalogu klasztorowego archiwum – Kazimierz Kaczmarczyk i Gerard Kowalski wskazując, że jest on przechowywany w Bibliotece Książąt Czartoryskich, opisując jego oprawę i wymiary oraz wspominając o znajdujących się w nim ilustracjach przedstawiających opatów¹⁴. Edward Chwalewik także wskazywał tę Bibliotekę jako miejsce przechowywania manuskryptu¹⁵. Wojciech Kętrzyński w komunikacie z roku 1896 pisał, że brat Mikołaj rysując w rękopisie opatów korzystał z wyobrażeń na nagrobkach, o czym miało świadczyć pochylenie głowy postaci. Rysunki są zindywidualizowane i humorystyczne. Sześciu współczesnych sobie opatów Mikołaj narysował z natury i „są to niewątpliwie portrety”. Jedyne wizerunki dwóch opatów z połowy wieku XVI wykonała już inna ręka¹⁶. O wizerunkach tych pisała też Barbara Miodońska uznając, że zostały one zainspirowane przez wcześniejsze ściennie malowidła i zgodnie z manierą „jesieni średniowiecza” zawierają akcenty satyryczne¹⁷. Z kolei Jan Ptaśnik uważa, że papier zastosowany przez Mikołaja z Krakowa do jego kroniki pochodził z papierni klasztoru cystersów w Mogile, ponieważ posiada znak wodny z herbem Odrowąż¹⁸.

¹¹ Stanisław Tomkowicz, *Powiat krakowski*, „Teki Grona Konserwatorów Galicji Zachodniej” 1906, t. 2, s. 134.

¹² Marcin Starzyński, *Katalog opatów mogińskich w średniowieczu*, „Nasza Przyszłość” 2003, t. 100, s. 117.

¹³ Edward Gigilewicz, *Mikołaj z Krakowa*, [w:] *Encyklopedia katolicka*, t. 12, red. Eugeniusz Ziemann, Lublin 2008, s. 1000.

¹⁴ *Katalog archiwum opactwa Cystersów w Mogile*, oprac. Kazimierz Kaczmarczyk, Gerard Kowalski, Kraków 1919, s. 107 (8a).

¹⁵ Edward Chwalewik, *Zbiory polskie. Archiwa biblioteki gabinety galerii muzeów i inne zbiory pamiątek przeszłości w ojczyźnie i na obczyźnie w porządku alfabetycznym według miejscowości ułożone*, t. 1, A–M, Warszawa–Kraków 1926, s. 464.

¹⁶ Wojciech Kętrzyński, [Komunikat], „Sprawozdania Komisji do Badania Historii Sztuki w Polsce” 1896, t. 5, s. LXIII.

¹⁷ Barbara Miodońska, *Małopolskie malarstwo książkowe. 1320–1540*, Warszawa 1993, s. 157.

¹⁸ Jan Ptaśnik, *Papiernie w Polsce w XVI wieku*, [w:] *Papiernie w Polsce XVI wieku. Prace Franciszka Piekosińskiego, Jana Ptaśnika, Kazimierza Piekarskiego*, wyd. i uzupełn. Włodzimierz Budka, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1971, s. 20–21.

Badanie kroniki klasztornej nawet tylko pod kątem informacji dotyczących piśmiennictwa konwentu wymaga poddania jej odpowiednim zabiegom krytycznym, które uwzględniają specyfikę tego zabytku jako źródła. Tematyką tą zajmował się między innymi Józef Matuszewski, który wskazał na wielką rolę autopsji jako źródła wiedzy klasztornej kronikarzy, obok dokumentów pozwalających zweryfikować wiarygodność autora. Wspomniany badacz zaznaczył, że klasztorna kronika mogła być dziełem poufnym, tylko do użytku wewnętrznego konfratrów. Pozwala to liczyć na rzetelną informację, ponieważ dziejopis nie miał w tej sytuacji powodu świadomie wprowadzać w błąd swoich współbraci. Ewentualne przemilczenia mogły wynikać z ograniczeń ram treściowych dzieła i skupieniu się na interesach opactwa. Bywało przy tym tak, że w narracji kronikarz zwracał się do współczesnych mu i przyszłych ojców oraz braci chcąc jakby prowadzić z nimi dialog, co było formą zwrócenia uwagi czytelnika¹⁹. Jarosław Wenta porównał wstęp do kroniki z areną dokumentu, a zwroty w nim zawarte traktował jako retorykę będącą czymś w rodzaju formularza²⁰. Przyjął, że kategoria dzieł typu „chronici” kładła nacisk na aspekt chronologiczny i opisywała działalność osób panujących. Przyczynami ograniczenia ram treściowych narracji mogły być braki w wykształceniu, ale przede wszystkim zawężenie zainteresowań kronikarzy do własnych problemów klasztoru. Z innych spraw autorzy interesowali się niewątpliwie rodem fundatora. Częste wykorzystywanie dokumentów przez dziejopisa sprawiło, że kronika podobna była do kopiarza. W wieku XIII i XIV spotykamy się ze specyfiką dziejopisarstwa właściwą danej regule zakonnej, która ustąpiła w XV stuleciu normom powszechnym²¹. Do sprawy tej nawiązała Katarzyna Chmielewska, która w swoim niezwykle cennym artykule podkreśliła, że dzieje konwentu opisywano w celu zapoznania współbraci z faktami mogącymi pomóc i zapobiec szkodom. Kroniki klasztorne powstawały na użytek wewnętrzny. Były dla zakonników zbiorami przykładów dobrego i złego postępowania. Przełożonych klasztoru przedstawiano poprzez ich przyrządek. Klasyczna forma dziejopisarstwa klasztornej przybierała kształt zbliżony do katalogu kolejnych opatów i poprzez opowieść o nich chronologicznie układano historię konwentu. Prologi przesycano retoryką. Czytelnika informo-

¹⁹ Józef Matuszewski, *Najstarsze polskie zdanie prozaiczne. Zdanie henrykowskie i jego tło historyczne*, Wrocław 1981, s. 37, 41–42, 55, 58–59, 81–82.

²⁰ Jarosław Wenta, *Dziejopisarstwo w klasztorze cysterskim w Oliwie na tle porównawczym*, Gdańsk–Oliwa 1990, s. 116.

²¹ Jarosław Wenta, *Dziejopisarstwo w klasztorze. Środowisko a formy dziejopisarstwa na przykładzie Prus*, [w:] *Klasztor w kulturze średniowiecznej Polski*, red. Anna Pobóg-Lenartowicz i Marek Derwich, Opole 1995, s. 160, 166–167 oraz 171.

wano o zamiłowaniu autora do prawdy, staranności w zbieraniu materiału, zamiarze pisania w sposób zrozumiały i podkreślano zarazem małe umiejętności swojej osoby²². Jej zdaniem przedstawiano przykłady czynów, które przyniosły określone skutki, tak aby opowieść była nauką dla odbiorców jak dobrze postępować²³. O tendencyjności kronik klasztornych oraz o ich religijnym charakterze i krytycyzmie pisał Jean Leclercq²⁴. Edward Potkowski zajął się pragmatyzmem kronikarstwa z okresu od wieku XI do XV²⁵. Istnieją również opisane w literaturze sposoby ustalania czasu i miejsca powstania kroniki z uwzględnieniem rękopisu, rozróżniania celu jej spisania i retoryki prologu, określania fundacyjnych motywów pracy dziejopisarskiej, ograniczeń i przemilczeń dzieła oraz jego tendencyjności, pierwiastków moralno-dydaktycznych, metody dziejopisarskiej, jak również podobieństwa do katalogów dostojniczych²⁶. O strukturze narracji pisał Kazimierz Liman, który także interesował się motywami kronikarskich prologów²⁷. Retoryką w kronikach i zagadnieniami retorycznymi w ich prologach zajmowali się Mirosław Korolko²⁸ oraz Ernst Robert Curtius²⁹. Szczególnie szeroko kwestią prologów interesował się Piotr Dymmel – ich obecnością, rozbudową i motywami³⁰.

²² Katarzyna Chmielewska, „*Ad laudem bonorum et vindicandam malorum*” – o powodach spisania śląskich średniowiecznych kronik kanoników regularnych, [w:] *Klio viae et invia. Opuscula Marco Cetwiński dedicata*, red. Anna Odrzywolska-Kidawa, Warszawa 2010, s. 589–590 i 593 oraz 596–597.

²³ Katarzyna Chmielewska, *Rola wątków i motywów antycznych w Kronice polskiej Mistrza Wincetego zwanego Kadłubkiem*, Częstochowa 2003, s. 121 oraz 125.

²⁴ Jean Leclercq, *Miłość nauki a pragnienie Boga*, [w:] *Źródła Monastyczne*, 14. *Opracowania*, Kraków 1997, s. 186–189.

²⁵ Edward Potkowski, *Problemy kultury piśmiennej łacińskiego średniowiecza*, „Przegląd Humanistyczny” 1994, R. 38, nr 3, s. 34.

²⁶ Wojciech Mrozowicz, *Kronika klasztoru kanoników regularnych w Kłodzku*, Wrocław 2011, s. 84, 86, 89–91, 95–97, 100–102 oraz 161.

²⁷ Kazimierz Liman, *Czy słowo w źródle historycznym zawsze odsyła do zjawisk rzeczywistych otaczającego nas świata?*, [w:] *Werbalne i pozawerbalne środki wyrazu w źródle historycznym. Materiały II Symposium nauk dających poznać źródła historyczne. Problemy warsztatu historyka*, red. Ryszard Rosin, Józef Szymański, Lublin 1981, s. 69–71.

²⁸ Mirosław Korolko, *Z badań nad retorycznością polskich kronik średniowiecznych (ethopoia – sermocinatio – fikcyjna mowa)*, [w:] *Literatura i kultura późnego średniowiecza w Polsce*, red. Teresa Michałowska, Warszawa 1993, s. 129.

²⁹ Ernst Robert Curtius, *Literatura europejska i łacińskie średniowiecze*, Kraków 1997, s. 93–95.

³⁰ Piotr Dymmel, *Terminologia prologów w piśmiennictwie historycznym średniowiecznej Polski*, [w:] *Kultura piśmienna średniowiecza i czasów nowożytnych. Problemy badawcze*, red. Piotr Dymmel, Barbara Trelińska („Res historica”, 3), Lublin 1998, s. 221–223.

Przejdźmy do podstawy źródłowej. Jest nią kronika klasztoru cystersów w Mogile autorstwa brata Mikołaja z Krakowa, która znajduje się Bibliotece Książąt Czartoryskich³¹. Została ona wydana drukiem przez Wojciecha Kętrzyńskiego³². Informacje dotyczące działalności pisarskiej możemy podzielić na wzmianki odnoszące się do pisarzy i ich pracy³³ oraz utwory poetyckie jako ślady twórczej aktywności skryptorium (panegiryki, epitafia)³⁴. Ponieważ to źródło stanowi przedmiot naszych badań nie będziemy go tutaj szerzej omawiać. Szczegółowe informacje na temat zawartych w kronice Mikołaja z Krakowa wątków dotyczących skryptorium, środowiska powstania dzieła i jego autora, formy przekazu itp. znajdzie Czytelnik w odpowiednich rozdziałach tego opracowania. Do podstawy źródłowej zaliczamy także przekaz z wieku XIX dotyczący dziejów kroniki Mikołaja z Krakowa. Jest nim *Wykaz nabytych książek od hr. Przeździeckiego* – rękopis przechowywany także w Bibliotece Książąt Czartoryskich³⁵. Wymienia on datę nabycia kroniki przez wspomnianą Bibliotekę – 12 lutego 1870 r.³⁶

Przechodzimy do celów stawianych sobie w pracy. Celem podstawowym i generalnym jest określenie wartości kroniki brata Mikołaja z Krakowa jako przekazu dotyczącego klasztornej skryptorium. Interesuje nas to, jakie zawarto w niej informacje o piszących zakonnikach i ich dziełach. Ciekawią nas także inne ślady aktywności skryptorium spotykane na kartach kroniki, takie jak np. kopie powstałych w nim utworów. Osiągnięcie wspomnianego, ogólnego celu wymaga realizacji zadań pośrednich. Do nich zaliczymy charakterystykę samego źródła i środowiska jego powstania. Nie bez znaczenia jest zatem sytuacja w klasztorze w okresie drugiej połowy XV i w początkach wieku XVI. Ponadto trzeba się przyjrzeć samemu klasztornej skryptorium w tym czasie – jakie były okoliczności jego aktywizacji pisarskiej i których pisarzy mógł znać osobiście brat Mikołaj. Nie można naturalnie pominąć osoby samego autora i wszelkich informacji na jego temat. Do nich należą ustalenia, kiedy wstąpił do zakonu, jaką zrobił w nim karierę i w jakim czasie zaczął pisać kronikę oraz czy pozostawił po sobie inne dzieła.

³¹ Biblioteka Książąt Czartoryskich [dalej: BC], Dział Rękopisów, sygn. 3061 IV.

³² Mikołaj z Krakowa, *Chronicon monasterii Claratumbensis...*, s. 429–480.

³³ Tamże, s. 440, 449, 458, 462, 464.

³⁴ Por. tamże, s. 435, 453–454, 461–462, 468–469 z Konstanty Klemens Jażdżewski, *Lubiąż. Losy i kultura umysłowa śląskiego opactwa cystersów (1163–1642)*, Wrocław 1992, s. 108–118 i Andrzej Wałkowski, *Skryptoria cystersów filiacji portyjskiej na Śląsku do końca XIII wieku*, Zielona Góra–Wrocław 1996, s. 87.

³⁵ BC, Dział Rękopisów, *Wykaz nabytych książek od hr. Przeździeckiego*, sygn. 1250/Sieniawa, nr 630.

³⁶ Tamże, poz. A i poz. 10.